

ВЛАСНІ ІМЕНА У ГРАФІТІ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ: МОВНІ ТА КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Дослідження присвячено аналізу написів-графіті Софійського собору в Києві як автентичного джерела для вивчення історії української мови. Основну увагу зосереджено на функціонуванні власних імен у текстах графіті XI–XVII століть. На основі аналізу молитовних формул та пам'ятних записів досліджено сакральну й номінативну функції імен, а також їхню морфологічну адаптацію до східнослов'янської словозмінної системи. У роботі простежено хронологічну еволюцію антропонімної системи: від автохтонних слов'янських двоосновних імен до двокомпонентних конструкцій (ім'я + патронім або прізвисько).

Ключові слова: історія української мови, лінгвістичні маркери, українська ідентичність, епіграфіка, графіті, фоетика.

Abstract

The research focuses on the analysis of egraffiti inscriptions of St. Sophia's Cathedral in Kyiv as an authentic source for studying the history of the Ukrainian language. The primary focus is on the functioning of anthroponyms in the graffiti texts of the 11th–17th centuries. Based on the analysis of prayer formulas and memorial records, the sacral and nominative functions of names are examined, along with their morphological adaptation to the East Slavic inflectional system. The paper traces the chronological evolution of the anthroponymic system: from autochthonous Slavic two-stem names to two-component structures (name + patronymic or nickname).

Keywords: history of the Ukrainian language, linguistic markers, Ukrainian identity, epigraphy, graffiti, phonetics.

Вступ

Графіті є цінним джерелом дослідження мови, оскільки фіксують природний стан мовної системи в конкретний момент. Графіті (італ. graffiti, дослівно – видряпані) – стародавні написи й малюнки, зроблені гострими предметами на стінах архітектурних споруд, керамічних виробів та інших речах. Пізніше це слово почали використовувати археологи як загальний термін на позначення всіх видів випадкових написів і малюнків на стінах будинків. Історичні графіті, по суті, є лінгвістичними і геометричними образами, де лінії означають послідовність букв і слів, які утворюють смисловий зміст [4].

Графіті Софії Київської – написи та малюнки, залишені священниками та відвідувачами собору в Києві. Багато з цих графіті є пам'ятками української мови. На стінах Софійського собору збереглося понад 7000 графіті, датованих кінцем XI – серединою XIII століття. Ці написи містять риси, які згодом стали характерними для української мови. Вони відображають живе мовлення того часу (кінець XI – XIII ст.) не стільки самих киян, скільки, ширше, русинів-українців. Найдавніші з графіті Софії Київської виконані не кирилицею, а глаголицею [2]. Ці написи містять цінні відомості про різні сторони життя України-Русі, зокрема збереглися записи про смерть Ярослава Володимировича (Мудрого), автограф Володимира Мономаха, запис про мирний договір, укладений наприкінці XI ст. між князями Святополком Ізяславичем, купівлю княгинею, дружиною Всеволода Ольговича, Боянкової землі (середина XII ст.).

Основна частина

Системне дослідження графіті Софії Київської розпочали ще в XIX ст, однак інтенсивного розвитку набуло у XX–XXI ст. Зокрема, Сергій Висоцький [5] започаткував ґрунтовне наукове опрацювання графіті; Надія Нікітенко [7], яка розглядала графіті в контексті історії та семантики сакрального простору Софії Київської. Український історик В'ячеслав Корнієнко [6] здійснив публікацію 12 томів корпусу графіті, виконав масштабну ревізію, а також систематизував тисячі написів, виявивши староукраїнські мовні особливості. Агатангел

Кримський, Михайло Максимович, Юрій Шевельов та Павло Житецький у своїх працях аргументовано доводили, що розмовна мова населення Давньої Русі мала риси, які згодом розвинулися в українську мовну систему. Безперечно, основу текстів графіті становить церковнослов'янська мова як тогочасна літературна норма. Проте авторами написів були представники різних соціальних верств, які не завжди досконало володіли книжною традицією. У тих випадках, коли бракувало знання нормативної форми, в текстах мимоволі проявлялися елементи живого розмовного мовлення – у лексиці, фонетиці, морфології. Саме ці мовні особливості – зокрема фонетичні риси, словотвірні моделі, граматичні форми – дають підстави стверджувати, що під шаром церковнослов'янської графічної оболонки проступає жива народна основа, споріднена з українською мовною традицією.

Метою дослідження є аналіз епіграфічних пам'яток (написів-графіті) Софійського собору як автентичного джерела для верифікації давності української мови. Дослідження спрямоване на виявлення та систематизацію власних імен у графіті Софії Київської, що дає змогу реконструювати особливості антропонімної системи та граматичної організації живої мови XI–XVII ст.

Власні імена у графіті виконують не лише номінативну, а й сакральну функцію. Ім'я людини вносили до тексту молитви як необхідний елемент духовного звернення. Через це антропоніми часто супроводжуються словами «раб Божий», «раба Божа», які підкреслюють християнське розуміння людини та її зв'язок із Богом. У графіті переважає усталена модель молитовного звертання: «Господи, поможи + об'єкт дії», яка функціонує як стандартизована комунікативна формула. Конструкції є короткими, структурно стабільними та позбавленими індивідуальних синтаксичних варіацій, що вказує на ритуалізований характер письма. Лексика переважно належить до церковнослов'янського шару (Господи, поможи, рабу), поєднаного з християнською антропонімією (Петро, Іоанн, Нікола). Водночас наявність варіативності форм і окремих графічних відхилень опосередковано відображає вплив живого мовлення. Найчастіше власні імена зафіксовані у давальному відмінку, що пояснюється молитовним характером більшості графіті. У формулах типу: «Господи, поможи рабу своєму Василеві» (графіті №1012), «Господи, помози своєму Григорію» (графіті №855), «Господи, поможи рабу своєму Петрові» (графіті №723) або «Господи, поможи рабу своєму Ніколі» (графіті № 724) – ім'я виступає адресатом Божої допомоги. Давальний відмінок тут виконує функцію непрямого додатка й передає спрямованість прохання до конкретної особи. Подібне вживання простежується і в написі «Матір Божа, [поможи] Ігнатію, Петру, Роману, Андрію та Марії» (графіті №141), де кілька антропонімів утворюють перелік осіб, за яких звертаються до Богородиці. Особливої уваги заслуговує варіативність давальних закінчень. У написах засвідчені форми на -ові/-еві (Петрові, Василеві) та форми на -ію/-ю (Григорію, Ігнатію), що вказує на взаємодію літературного та живого мовлення в писемній практиці. Показовою є також граматична адаптація запозичених християнських імен до місцевої відмінкової системи. Наприклад, форма «Ніколі» репрезентує пристосування грецького за походженням імені до українських граматичних моделей.

Окрему групу становлять графіті з іменами у родовому відмінку. Напис №155 містить перелік «Філіпа, Прокопія, Уляни», що, ймовірно, має замовний або поминальний характер. Родовий відмінок у таких випадках може позначати осіб, за яких здійснюється молитва або поминання. Аналогічно реконструйоване ім'я Христини (графіті №830) також подане у родовому відмінку. Подібні форми свідчать про функціонування родового як відмінка належності чи об'єкта молитовного звернення.

Графіті Софії Київської відображають різні етапи розвитку антропонімної системи – від архаїчних слов'янських моделей до складніших способів особової ідентифікації. До найдавнішого шару належать двоосновні слов'янські імена, зокрема Жизнобуд. Такі антропоніми є характерними для дохристиянської слов'янської традиції та утворюються шляхом поєднання двох кореневих основ.

Поступово в написах поширюються двокомпонентні антропонімні формули: ім'я + патронім або ім'я + прізвище. Графіті «Дімко Федоров» демонструє патронімічну модель, де другий компонент вказує на походження особи від батька Федора, тобто виконує функцію патроніма. Натомість у записі «Іоанн Слепка» (графіті №214) другий компонент функціонує

як індивідуальне прізвище, що засвідчує поступове ускладнення системи ідентифікації людини. Відзначимо, що ім'я Дімка є розмовною похідною формою від Дмитро і вказує на проникнення елементів живого побутового мовлення в епіграфічну практику.

У графіті трапляються як канонічні християнські імена, так і давньоруські автохтонні антропоніми. До першої групи належать Анна, Марія, Іоанн, Петро, Григорій, Василь, Іларіон, Дмитро, Микола. Їх поява відображає християнізацію Русі та активне засвоєння біблійної й візантійської традиції іменування. Наприклад, у тексті «Моління до Святої Софії за рабу Божу Анну за здоров'я та спасіння» (графіті №1078) ім'я Анна внесено до типової християнської молитви за спасіння душі. Водночас у написах фіксують і слов'янські імена, зокрема Жизнобуд (графіті №15), Ростислав (графіті №1092). Їх наявність демонструє співіснування дохристиянської антропонімної традиції з новою церковною системою імен. Графіті № 1092 є важливим прикладом давньоукраїнського напису, який відрізняється від більшості пам'ятних написів тим, що містить не лише власне ім'я, а й повне речення з побажанням або заборонаю. Це вирізняє його серед більшості пам'ятних написів, які зазвичай обмежуються номінативними конструкціями (ім'я + прізвище або лише ім'я). У реконструйованому вигляді текст читається як: «Да не (при)йнята Ростислава» / «Нехай не буде прийнято Ростислава». Заперечення «не» формує негативну модальність вислову.

Графіті № 1103 є одним із найдавніших серед розглянутих пам'ятних написів і належить до раннього етапу формування давньоукраїнської писемної традиції – другої чверті XI – початку XIII ст. Його короткий зміст у реконструйованому вигляді зводиться до формули: «писав Тимофій», що дозволяє розглядати цей текст як зразок ранньої авторської фіксації письмового акту. Для якого характерні: використання грецьких за походженням, але повністю адаптованих християнських імен; формування синтаксичної моделі «підмет + присудок» та функціонування письма як засобу фіксації конкретної дії. З погляду лексики, головними є два елементи: дієслово писав та ім'я Тимофій. Ім'я Тимофій має грецьке походження (від *Timotheos*), однак у давньоукраїнському середовищі воно повністю адаптується до слов'янської антропонімної системи і функціонує як звичайне християнське ім'я.

Окрему групу становлять графіті XVII ст., де чітко фіксується проникнення іншомовних антропонімів: Флоріан, Бартош Сосновський; Ян Ободринський. Тут з'являються латинські, польські та західноєвропейські імена (*Florian, Jan, Bartosz*), а також прізвищні форми із суфіксом -ський, характерні для польсько-руської адміністративної та культурної традиції. У цих написах уже простежується трикомпонентна модель іменування (ім'я + додаткове ім'я + прізвище).

Висновок

Дослідження власних імен у графіті Софії Київської доводить, що ці епіграфічні пам'ятки є безцінним автентичним джерелом для вивчення історії української мови. Написи на стінах собору не лише фіксують імена реальних людей та виконують сакрально-молитовну функцію, а й яскраво відображають проникнення елементів живого розмовного мовлення в тогочасну писемну традицію, основою якої була церковнослов'янська мова.

Аналіз текстів засвідчує активну взаємодію книжних і народних мовних елементів. Написи фіксують співіснування давніх автохтонних слов'янських імен із канонічними християнськими, а також поступове ускладнення формул іменування. Зафіксовано перехід від простих імен до конструкцій із патронімами чи прізвищами, появу розмовних слів, які мають зменшувально-пестливі значення (наприклад, Дімка). Зафіксовано також проникнення іншомовних імен та формування трикомпонентних моделей із прізвищами під західноєвропейським впливом у XVII столітті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Комплексний аналіз епіграфічних пам'яток (написів-графіті) Софійського собору [Електронний ресурс]. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/5895bf89-1c7a-4c4d-a0d8-1862ab27c8b1/content> (дата звернення: 24.02.2026).
2. Скороход О., Чигрин П. Софія Київська є найбільшим архівом графіті на теренах колишньої Русі [Електронний ресурс] // *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_sofiya-kiyivska-ye-najbilshim-arhivom-grafiti-na-terenah-kolishnoyi-rusi/505942 (дата звернення: 24.02.2026).

3. Корнієнко В. В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Ч. I: Приділ св. Георгія Великомученика / відп. ред. Н. М. Нікітенко; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Нац. заповідник «Софія Київська». – Київ, 2010. – 464 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0015189.pdf&IMAGE_FILE_DOWN_LOAD=0 (дата звернення: 24.02.2026).
4. Русяєва А. С. Графіті [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України / НАН України, НТШ. URL: <https://esu.com.ua/article-26856> (дата звернення: 24.02.2026).
5. Ричка В. М., Висоцький С. О. [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 1: А–В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Ін-т історії України. – Київ: Наук. думка, 2003. – 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vysotskyj_S (дата звернення: 09.03.2026).
6. Корнієнко В. В. Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: інформаційний потенціал джерела / В. В. Корнієнко; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2014. – 320 с. URL: <https://byzantina.wordpress.com/2014/12/23/kornienko-2/> (дата звернення: 24.02.2026).
7. Софія Київська: Візантія. Русь. Україна: зб. ст. на пошану д-ра іст. наук, проф. Н. М. Нікітенко / редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.), О. О. Маврін, Ю. А. Мицик та ін.; упоряд. Д. С. Гордієнко, В. В. Корнієнко; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Нац. заповідник «Софія Київська». – Київ, 2011. – 352 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008926> (дата звернення: 24.02.2026).

Науковий керівник: **Мошноріз Марія Миколаївна** – канд. філол. наук, старший викладач кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, ел.пошта: moshnoriz.m.m@vntu.edu.ua.

Матійчук Дар'я Ігорівна – студентка групи 2ПКТ-25б, факультет інтелектуальних інформаційних технологій та афтоматизації, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, e-mail: daramatijchuk@gmail.com

Supervisor: **Mariia M. Moshnoriz** – Candidate of Philological Sciences, Department of Linguistics, Vinnytsia National Technical University, e-mail: moshnoriz.m.m@vntu.edu.ua.

Matiichuk Daria Igorivna – student of Group 2PKT-25b, Faculty of Intelligent Information Technologies and Automation, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: daramatijchuk@gmail.com